

Zarasų gyvenimas prieš 500 metų

S.C. Rowell (Lietuvos istorijos institutas)

[Šitas tekstas – sutrumpintas mokslinio straipsnio variantas, skirtas Zarasų viešajai bibliotekai. Pilnas tekstas pasirodys mokslinėje spaudoje 2023-2024 m. Autorius pasilieka sau visas autorines teises]

1542 m. trys senyvo amžiaus vyrai, Kurčmių, Salako ir Zarasų gyventojai [zarasietis Jodkus Lesevičius], nebegalintys patys vaikščioti, buvo atvežti vežimu Lietuvos valdovo ir Vokiečių ordino Livonijos atšakos magistro komisarų akivaizdoje ties Kurčmių ežeru paliudyti apie Lietuvos šiaurės sienos liniją. Visi trys teigė, kad jų tėvai dalyvavo pasienio ruožo ribų nustatyme, kurį 1473 m. atliko garsus Lietuvos didikas, Trakų vaivada Radvila Astikaitis. [1] [Rašto data 1473 07 03] Šio pranešimo tikslas – nėra siūlymas paskelbti Zarasų 550-ąjį gimtadienį, nes tam nėra dokumentinio pagrindo, o peržiūrėti ankstyvą rašytiniais duomenimis pagrįstą Zarasų parapijos ir miestelio istoriją. Apie 1550 m. siekdamas surasti vietą Vilniaus katedros kapituloje savo numylėtiniam dvariškiui arkidiakonui Juozapui Jasinskiui, Vilniaus vyskupas Paulius Alšėniškis (1536-1555) pasiūlė išlaikyti naują kanauninką su pajamomis, gautomis iš „tam tikros parapijos bažnyčios Zarasuose, kuriai neleistina stokoti ganytojo ypač dėl didelės vietos apimties ir gretimos ribos su Livonijos liuteronų sekta“. Tiesa, Jasinskis gavo Zarasų kleboniją jau prieš 1538 m. sausio 22 d. Vis dėlto vyskupo teiginiai galioja: Zarasų parapija ir vyskupo dvaro žemės driekėsi Lietuvos rytuose palei vieškelius iki sienos su Livonija ir Vokiečių ordino Diunaburgo komturio Wilhelmo fon Fiurstenburgo valdų; šiaurės vakaruose iki Avilių ir Izito ežerų, pietuose iki Samavo ežero, pietryčiuose iki Apidemio ežero ir toliau. Zarasų miestelyje dominavo vyskupo ir klebono dvarai, svarbūs keliai iki Livonijos, Suvieko, Salako ir Drūkšių. Berods, miestiečiai gyveno palei šiuos kelius (kur archeologai randa XVI a. juodos keramikos liekanų), prie bažnyčios ir klebonijos, vyskupo ir klebono dvaruose. Zarasai - tai taip pat karinė zona, kurią užpuldavo tiek vokiečių ordino, tiek maskolių pajėgos. Nuo XVI a. 3 dešimtmečio – parapija gyveno ir dvasinių konfliktų įtakoje.

Zarasai – Vilniaus vyskupo dvaras prie LDK sienos su Livonija, tarsi vyskupo Tauragnų valdų tęsinys. Kada Zarasų ir Salako teritorija suteikta Vilniaus vyskupams nežinoma; tikriausiai XV a. Parapija – Švč. Mergelės Marijos Dangun Ėmimo, 10 000 riterių kankinių ir Visų Šventųjų - jau egzistavo Vilniaus vyskupo Alberto Radvilos laikais – 1507-1519 m. Pasak Alberto įpėdinio

Vilniaus vyskupo Jono iš Lietuvos kunigaikščių (1519-1536), kuris 1530 m. kovo 15 d. Zarasų klebonui Jurgiui Chvalčevskiui suteikė pirmą rašytinę parapijos privilegiją, būtent nefiksuota data toks vyskupas Albertas, Jono pirmtakas, atskyrė Drukšančius (Driškūnus?) nuo Zarasų parapijos valdų ir prijungė juos tiesiogiai prie vyskupo stalo. Savaime suprantama, kalba galėjo būti apie paties Radvilos pirmtaką, Albertą Taborą. Tokiu atveju būtų galima suponuoti 1492-1506 m. steigimo arba egzistavimo datą Zarasams. Viename savo veikalų lenkų istorikas Jerzy's Ochmanskis rašo, kad parapija egzistavo jau 1512 m. Tam teiginui pagrįsti jis necituoja jokio šaltinio; gali būti, kad tai tipografinė klaida (galbūt jis turėjo omenyje seniai mokslininkams žinomą 1522 m. dokumentą). Vėlyvesniame darbe jis mini parapijos kūrimąsi „iki 1508“). Regis, 1508 m. data pasirodo Zarasų istoriografijoje tik XX a. pradžioje (1906 m.); jeigu tie metai nepaimti grynai iš galvos arba su viltimi netrukus švęsti Zarasų 400-metį, ta data tikriausiai susietina su jau cituotos 1530 m. privilegijos, kur minimas vyskupas Albertas, interpretacija. Pagal vietinę legendą, ši data susieta su senu vienuolynu, kuris esą stovėjo Zarasų ežero saloje. Vis dėlto, nėra jokių įrodymų, kad Zarasų ežero saloje kada nors būta basųjų karmelitų vienuolyno, kuris 1530 m. (arba kita data) „persikeltų“ į miestą. Tiesa, Basųjų karmelitų buveinė Antalieptėje įsteigta tik XVIII a. pradžioje. Zarasų ežero saloje atrastos pastato liekanos tikriausiai sietinos su XVIII a. inventoriuje paminėta vyskupo dvaro struktūra.

[2] Pats ankstyviausias lyg šiol žinomas istorijos šaltinis, kuriame paminėti Zarasų dvasininkai, leidžiantis logiškai suponuoti parapijos buvimą – 1516 09 28 Salake išduotas Maišiagalos bažnyčios Šv. Trejybės altarijos suteikties dokumentas. Dovanotojai – bajorai Stanislovas Sirdaugovičius ir Motiejus Šangauniavičius. 1509 m. tas pats Sirdaugovičius dovanojo žemės sklypą Salako bažnyčiai. Stipriai išblukusiame 1516 m. pergamente tarp liudytojų minima Zarasų dvasininkų trijulė - klebonas arba vikaras (?) Jonas Gerhatas (su giminaičiu, vyskupo Radvilos notaru Jurgiu Gerhatu), vikaras (Stanislovas) ir ministras (Paulius Sileikovičius). Ministras – žemesnius išventinimus turintis dvasininkas, kurio pareiga – aptarnauti parapijos kunigą/-us. Neretai jis ėjo parapijos mokytojo pareigas. 1516 m. dokumentas atspindi artimus ryšius tarp Vilniaus krašto (šiuo atveju, Maišiagalos) bajorų ir pasienio (Salako-Zarasų) valdų. Šiuo raštu Maišiagalos Trejybės altarijai dovanota pusė Širvino ežero. Kitą šio ežero pusę 1502 m. Maišiagalos altarijai dovanojo Stanislovas ir Simonas Bagdonavičiai. Bagdonavičiai 1542 m. minimi kaip pasienio bajorai Smalvose. Dar viena Maišiagalos bajorų šeima – Volčkavičiai,

susiejama su ta pačia Šv. Trejybės altarija taip pat turėjo pasienio valdas Smalvose ir Kurčmuose¹. Maišiagalos tarnybinių bajorų buvimą pasienio valdose galima aiškinti jų bendravimu su Radvilų-Astikaičių giminės valstybiniais pareigūnais.

Galų gale tinka tvirtai teigti, kad Zarasų parapija jau veikė 1516 m., kuomet ją aptarnavo bent 3 skirtingo rango dvasininkai. Savaimė aišku, Zarasų parapija galėjo veikti daugokai anksčiau, sakykime, XV a. paskutiniame ketvirtyje, bet tokiam teiginiui neturime konkretaus įrodymo. 1522 m. bažnyčioje įsteigta Šv. Onos ir 10 000 riterių kankinių altarija. Tai reiškia, kad vietiniai bajorai jau suvokė, kad verta miestelio bažnyčioje įamžinti savo šeimų nuopelnus bendruomenei ir ugdyti savo ir savųjų atminimą. Altarija – atskiras bažnyčios altorius, prie kurio specialiai samdytas kunigas (ne pensininkas, ne ligonis) aukoja šv. Mišias, giedoja psalmes steigėjo/-ų šeimos narių naudai.

[3] Zarasų parapija įsteigta Vilniaus vyskupo – Vilniaus vyskupijos šiaurės bažnyčių tinklo dalis. 1520 m. Dusetų Švč. Mergelės Marijos Snieginės, Šv. 10 000 riterių-kankinių, Visų Šventųjų bažnyčią atnaujino Jonas Radvila; Suvieko koplyčią iki 1521 m. įsteigė Trakų vaivada Grigalius Grigalaitis Astikas; 1514 m. Drūkščių Švč. Mergelės Marijos Gimimo bažnyčią įsteigė Mikalojus Radvila (anksčiau duoklę mokėdavo Braslaujos parapijai). Visos trys šiaurės parapijos, kaip ir Zarasų, atnaujintos/ sustambintos panašiu laiku – 1520-1522 m. 1533 m. Vilniaus vyskupas įsakė savo geram tarnui ir dvariškiui Andriejui Nadborui permatuoti Zarasų, Dusetų ir Suvieko parapijų ribas. Salako šv. Petro ir Švč. Mergelės Marijos Gimimo bažnyčią XV a. įsteigė Vilniaus vyskupas; paskui vietiniai bajorai ją praturtino. 1496 m. Salako bažnyčiai Mikalojus Petkevičius dovanuoja 3 valstiečius. Apie 1532 m. jo sūnus, Martynas, vyskupo Alšėniškio dvaro maršalas, dovanuoja sidabrinį pacifikalą Zarasų bažnyčiai. 1512 m. dovaną Salako šventovei liudijo donatoriaus giminaitis Albertas Chžonavičius. 1522 07 02 Vilniaus vyskupas Jonas iš Lietuvos kunigaikščių patvirtino, kad Zofija Bagdonaitė Salako klebonui Jurgiui Taliatui pardavusi namelį trobelių kampe prie klebonijos su teise gaminti alų ir midų.

¹ S.C. Rowell, Peter de Carwynisky and the foundation of St Peter's (Paberžė) and Holy Trinity (Maišiagola). Ruminations of an archyve rodent on parish formation in Lithuania ca 1495–1533 // *Ministri historiae. Pagalbiniai istorijos mokslai Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės tyrimuose*, sud. Z. Kiaupa, J. Sarcevičienė (Vilnius, 2013), 141–152, čia p. 146-150, ypač išn. 42; 28 Sept. 1516: actum et datum in Solok (presentibus) Venerabili Georgio Gerhato in Solak auditore causarum, publico notario episcopi Vilmensis necnon honorabilibus et discretis Joanne Gerhato in Oszyeroszy, Joanne Dzedzenowsky in Solak, Stanislao in Oszyeroszi vicariis, Paulo Syleykwowycz ministro ecclesie [Oszyer]oszi et nobilibus Stanislao Kubilyewski advocato in Solak et Georgio Almanā.

Salako parapija labiau išsivystė negu Zarasų – 1522 m. Velykų antradienį Salake jau seniai būta brolijos. Tai aktyvių parapijiečių reiškinys su savo altarija ir altarista. Brolija – parapiečių – amatininkų, miestelėnų, bajorų, kartais ir valstiečių bendrija, besirūpinanti dažniausiai narių laidotuvėmis, mirusiųjų atmintimi. 1522 04 22 buvusio vyskupo Salako ūkvedžio Pauliaus (iš Dambruvnos) našlė Elena brolijai dovanuoja savo didelį namą su rūsiu. Brolijos nariai galėjo ten susirinkti išgerti alaus mirusių brolių atminčiai. Elena atsiskyrė savo naudojimui juodąją salę, ir planavo tame pačiame sklype prie tilto pastatyti sau buveinę, kur švenčių metu galėtų apsistoti su šeimyniškiais, atvykus miestan; miestelyje būta klėčių (turgioli) prie klebonijos. Dovaną liudijo Eišiškių bajorai Stanislovas Petkevičius, Grigalius Andruskovičius. 1522 m. Jonas iš Lietuvos kunigaikščių patikrino Salako ir Zarasų parapijų padėtį (vėliau tais pačiais metais užsakė visos vyskupystės vizitaciją, kuri apėmė Salaką, Dusetas, Suvieko koplyčią, Vydžius, bet kiek žinoma, vizitatorius neapsilankė nei Zarasuose, nei Drūkšiuose). Salakas ir Zarasai (1522, 1530 etc) pavadinti miesteliu (*oppidum*) – 1530 m. vyskupas Zarusus vadina taip pat miestu (*civitas*).

1553 m. Vilniaus vyskupijos sidabrinės mokesčio sąrašas rodo, kad tais metais altariją turėjo Zarasų, Salako, Dusetų parapija. Altarija – atskira vieta bažnyčioje, šonuose, kur šv. Mišias už steigėjų (bajorų, brolijos narių) ir jų šeimos narių, draugų sveikatą ir išganymą aukodavo tam reikalui specialiai samdomas kunigas. Tai parapijos bendruomenei suteikdavo daugiau galimybių klausyti Mišių, dalyvauti paraliturginėse pamaldose. Patiems steigėjams tai buvo pamaldumo apraiška ir taip pat ženklas, kad pati gyvenvietė ir parapija stabilios – vietiniai bajorai ten gyvena per ne vieną kartą, ir jiems norisi save įsiamžinti būtent Zarasuose (nors kartais šiaurės Lietuvos bajorai labiau remdavo bažnyčias, altarijas Maišiagalėje, Paberžėje, Pabaiske).

Parapijos turtai – sidabras, šilkas

1544 m. Zarasų bažnyčios aprūpinimas liturginiais reikmenimis ne toks jau blogas: 4 šilko arnotai (vienas su aukso siūlais, kitas žalias) su pilnu komplektu, 3 humerolai - vienas mėlyno šilko su aukso siūlais, kitas aukso brokato; dvi paprastos stulos; du subkorporalai, du korporalai (lino altoriaus skepetaitė, ant kurios statomas kielichas), trys antependijos (šilkinis apdangalas, kabantis altoriaus priekyje), 6 apdangalai, 3 altoriaus užtiesalai. Iš knygų – trys gradualai, antifonals, psalmių knyga, 4 knygos pamokslininkui, trys ampulės (vandeniui, vynui), trys varpeliai. Specialios knygos pamokslams atspindi didėjantį supratimą erezijos akivaizdoje, kad dvasininkams reikia rimčiau paaiškinti parapiečiams katalikų tikėjimo tiesas. Bažnyčioje laikoma

pauksuota sidabrinė dėžutė su 10 000 riterių kankinių relikvijomis – galima daryti prielaidą, kad šios relikvijos pritraukdavo maldininkus duoti aukas parapijos altarijai – 1544 m. paminėta, kad iš altarijos dovanoto turto klebonas turi teisę priimti vašką ir kitas aukas – kiaules, karves, arklius, avinus ėriukus, gaidžius ir panašiai. Bažnyčios zakristijoje taip pat du sidabriniai kielichai, vienas pauksuotas; mažas sidabrinis kryžius (1,5 markės [ap. 540 g.] sidabro), kurį klebonas Jasinskis sunaikino. Du pacifikalai² - vienas balintos geležies, kitas sidabrinis, dalimi pauksuotas – jį po mirties padovanojo buvęs Vilniaus vyskupo Pauliaus Alšėniškio dvaro maršalka Martynas, t.y. Martynas Mikalojaitis Petkevičius, paminėtas šaltiniuose 1524-1532, kuomet Alšėniškis buvo Lucko vyskupas, Vilniaus arkidiakonas. 1496 m. Martyno tėvas Mikalojus kaimyninei Salako bažnyčiai suteikė 3 valstiečius. Mikalojus Bučkovičius, vyskupo Taboro dvariškis, buvo to reikalo liudininkas; 1522 m. Bučkovičius paliudijo ir Zarasų altarijos steigimą. 1544 m. Zarasų parapijoje minimos viena varinė monstrancija, viena maža sidabrinė viatikinė (komuninės dalis), viena žalia kapa su auksiniu pakraščiu, 4 vėliavos. Toks liturginis aparatas leido iškilmingai aukoti šv. Mišias, gerbti Švč. Sakramentą, gerbti bažnyčios ir altarijos globėjus – 10 000 riterių kankinių, gal net pritraukti piligrimus.

1522 04 22 tam tikro Zarasų miestelėno vardu Jaška namuose – Jaška tikriausiai tas kitur paminėtas Zarasų vaitas Juška – kilmingų vietinių dvasininkų ir bajorų/miestelėnų [klebonas Chvalčevskis, jo vikaras Simonas, Salako tijūnas Sebastijonas, Maišiagalos bajoras Stanislovas Paškovičius, Mikalojus Bučkovičius, Petras Juneikovičius] akivaizdoje trys vietiniai bajorai iš skirtingų giminių, Jurgis Juškevičius, Simonas Jakubavičius, Vladislovas Andriejavičius suteikė paramą naujai altarijai – Šv. Onos, 10 000 riterių-kankinių (ties Araratu) garbei. Juškevičiaus dovana didesnė – penki valstiečiai, gyvenantys prie Zarasų miestelio (iš viso 15 vyrų su šeimomis ir visais turtais bei prievolėmis). Donatorius palieka sau teisę kartu su altarista teisti nusižengusius altarijai priklausančius valstiečius, o vėliau vyskupas Jonas altarijai suteikia bažnyčios laisvių ir

² Pacifikalas – sidabro arba pauksuoto sidabro lėkštelė su rankena. Kaip galime matyti, pacifikalas dažnai puoštas Kristaus Veido, Dievo Avinėlio, Kryžiaus, Kančios ar Šventojo pelikano atvaizdais. Kartais pats pacifikalas būdavo kryžiaus formos⁹⁷. Nuo XIII a. šios sakramentalijos bučiavimas pakeitė Taikos bučinį tarp „Pater Noster“ ir „Agnus Dei“. Pasauliečiai turi priimti šv. Komuniją tris kartus per metus: per Kalėdas, Velykas ir Sekmines, o pacifikalą bučiuoti – visų kitų šv. Mišių metu⁹⁸. Tarp konsekracijos pabaigos ir šv. Komunijos, po „Tėve mūsų“ maldos, būdavo Taikos bučinio laikas. Tikintieji bučiuodavo vieni kitus į skruostus: vyrai – vyrus, moterys – moteris arba pacifikalą, kuris buvo nešamas aplinkui, kad tikintieji galėtų prie jo prisiliesti lūpomis⁹⁹. Tai buvo vieša krikščioniškos meilės išraiška tarp parapijos bendruomenės narių ir taip pat galimybė pademonstruoti socialinę bendruomenės hierarchiją, nes pagrindiniai bendruomenės nariai: pirma – vyrai, po to - moterys, pirmieji galėdavo pabučiuoti pacifikalą.

neliečiamybių. Prie Juškevičiaus dovanų Jakubavičius su Andriejavičiumi dovanojo tuščią Miegutovčiznos sklypą prie miestelio. 1522 m. gegužės 30 d. vyskupas įsakė parapijos vikarams (daugiaskaita, kaip ir 1516 m.) įvesti naują altarią.

1544 metais altarijai atneštos aukos, kokios jos bebūtų, priklausė klebonui – vaškas, kitos aukos, arkliai, karvės, avys, ėriukai, kiaules, vištos ir taip toliau. Koliatoriai Jonas ir Stanislovas Jurazaičiai (Jurgaičiai). Altarijai priklausė dvarelis ir šeši valstiečiai/baudžiauninkai. Tuometinis altarista nusipirko papildomai trijų vyrų tarnybas. Regis, altarija sėkmingai traukė gyventojų malonę, o altarista sugebėjo savo fundaciją praplėsti.

Zarasų parapija, palyginus su 1522 m. Vilniaus vyskupijos parapijų vizitacijos inventoriumi (kuris Zarasų nemini, o Salake fiksavo po 4 arnotus, antependijas, 2 kapas, 1 dalmatiką; 3 kielichus, 1 sidabrinis kryžius, pektoralą) neblogai išrodo. Suvieko koplyčia – tik kielichas su patena, po 1 kamchos arnotą ir antependiją. Geriau aprūpinta negu Jono Radvilos 1520 m. persteigta Dusetų Švč. Trejybės, Šv. Kryžiaus, Švč. Mergelės Marijos Snieginės, 10 000 riterių-kankinių ir Visų šventųjų bažnyčia – po 4 antependijas, arnotus, 1 humerale, 1 pektoralas, 1 kapa, 1 kielichas. 10 000 riterių-kankinių kultas labai populiarus (Alberto Diurero paveikslas tarp kitko tai vaizduoja) – jų šventė birželio 22 d. Panaši dedikacija – 1522 m. Zarasų altarija.

[4] Zarasų klebono beneficija gana turtinga. Tokia padėtis atsispindi 1553 m. sidabrinio mokesčio tarife. Pagal Jerzį Ochmanskį – tai antro lygio [OchII] parapija (labai turtinga, nors ne iš turtingiausių). Palyginimo dėlei aplinkinių parapijų vertinimai – Suviekas ir Dusėtos: OchIV, Drūkščių: OchIII. 1553 m. už Zarasų turtingesnės tik aštuonios beneficijos. [5] Pirmieji žinomi klebonai – artimi Vilniaus vyskupų tarnai, Jurgis Chvalčevskis (1522-1533?), Juozapas Jasinskis (1538-1549/5?), skirtingais laikais abu dvasininkai - kandidatai į Vilniaus kanauninkus, prelatus (kantorius, arkidiakonas). Alšėniškis numanė paskirti naują kanauninką-teologą, pamokslininką su Zarasų beneficija kaip prebendos dalimi. Zarasų klebono pajamos iš tiesų nemenkos, bet jų neužteko aukšto rango dvasininkui – Chvalčevskis turėjo dvi beneficijas (Zarasų, Lentupių – OchIV), o Jasinskis – keturias (Suražo, Zarasų, Viažynės Och III ir arkidiakono Rūkainius OchV – konsolidavo arkidiakono privilegijas. Panaši ordinario globa lydėjo kitus Zarasų klebonus. 1562 03 18 klebonavo (bet nekunigavo) Matas Volskis, vyskupo Valerijono Prataševičiaus dvaro virtuvininkas, tik žemesnių šventinimų dvasininkas (veliau paliko dvasininko luomą). Jo brolis Laurynas Volskis – artimas Protasevičiaus bendražygis, Vilniaus kanauninkas. Galbūt netrukus po

Volskio Zarasuose klebonavo dar vienas Protasevičiaus globotinis, notaras ir kunigas Gabrielius Bračiševskis (veikė 1569-1601), kuris Vilniaus kapitulos 1569 m. rudens sesijos posėdžiuose atstovavo iš miesto išvykusiam vyskupui. Tokie klebonai tikriausiai patys nekunigavo Zarasuose, o parapijai paskirdavo savo vikarus – jiems mokėdavo stipendiją – kas tris mėnesius po 30 grašius (2 kapa per metus), kaip ir komendatoriui; ministras gaudavo po 15 grašius (1 kapa arba 60 grašių per metus). Negalima atmesti galimybės, kad kleboniją išnuomodavo.

Klebono pajamos

Be Zarasų miestelio, neskaitant vyskupo dvaro duotų gėrybių, klebonas turėjo tris pagrindinius pajamų šaltinius, būtent Kurčmių kaimą (šiaurėje prie pat Livonijos sienos), Avilių ir Iziščių (Izitos) dvarus į vakarus nuo miestelio, bei Drukščianių (Driškūnų?). Kurčmiai – dabar nežinoma vietovė. Poznanės istorikas Zbysław Wojtkowiak nusprendė kad tai ne Kurcums (geležinkelio stotis ir sveikatingumo centras dabartinės Latvijos pusėje), o tuščia vieta tarp LDK ir Livonijos pusės, kur susitikdavo derybininkai. Iš tiesų tai buvo gana stambi gyvenvietė/dvaras prie sienos, kuris priklausė Vilniaus vyskupui, arba tai kartu su livoniečiais pasidalintas kaimas (kaip Prūsijos miestelis Katyčiai), kur gyventa Vilniaus vyskupo pavaldinių. Kurčemiečiai mokėdavo dešimtinę Zarasų klebonui. Kaimas įsikūrė ‚karaliaus kelyje, kuris veda Livonijon‘. Kurčmuose 16 tarnybų nuo tėvoninių žemių, mokant duoklę – po statinę kviečių ir avižų; dažnai valstietis moka duoklę kartu su broliu. Iš viso įvardinti 25 vyrai (kiekvienas su šeima ir priklausiniais). Kurčmuose klebonas turėjo karčiamą, gavo tarnybą nuo Jočko karčiamos.

Aplinkybės svarbios valstybės mastu – Kurčmiai svarbus pasienio punktas nuo XV a. vidurio – 1387, 1436, 1452 etc. 1473 m. Kurčmiuose LDK ir Vokiečių ordino Livonijos atšakos pareigūnai susitarė dėl sienos tarp šių dviejų valstybių. Derybose Lietuvos valdovui Kazimierui Jogailaičiui atstovavo Trakų vaivada Radvila Astikaitis. Radviloms jau XV a. pr. priklausė Dusetų dvaras. Berods, su pastaruoju didiku atvažiavo jo Maišiagalos srities bajorai, kurie vėliau įsigijo žemės valdas Zarasų-Salako-Drūkščių apylinkėse. 1542 m. keletas senyvo amžiaus Zarasų ir apylinkių bajorų – Bartkienės tarnas Rotkus Beinarovičius iš Kurčmių, Vilniaus vyskupo tarnas Salake Gaižūtis Michnovičius, vyskupo tarnas Zarasuose Jodkus Lesevičius liudijo apie sienos pažymėjimą pylimais/kauburiais [*kopiec*] ir ženklintais medžiais Kurčmių apylinkėse. Juos atvežė liudyti *na voziach*. Būdami vaikais jie matė kaip buvo statytas pasienis. Kiti liudininkai, vyskupo vyrai Zarasuose Paulius Rimtevich, Bernat Vičiūnas, Melvydas Ruteikenos, Motiejus Voiskatas

papasakojo, kaip derybose dalyvavo jų tėvai. Kartu su tėvais rinkdavo luobas ir pamatė Radvilos pasienio kauburius. Visa tai įvyko „prieš 73 metus“. Kurčmiai priklausė Vilniaus vyskupui, jo gyventojai tarnavo Zarasų klebonui. 1542 m. Kurčmiuose žemę turėjo Maišiagalos bajorai Radvila Volčkovičius, Macovičiai, Bagdonavičiai; Nemežio bajorai byloja apie medų, surinktą pasienio miškuose, pasiųstą Vilniun.

Berods, nuo parapijos įsteigimo kleboną paskirdavo Vilniaus vyskupas, suteikdamas jam kitų pajamų jo išlaikimui savo nuožiūra iš vyskupo išdo. 1530 m. vyskupas Jonas iš Lietuvos kunigaikščių nusprendė klebonams užrašyti pastovesnių daugialyčių pajamų, teikdamas žemės sklypą klebono dvarui, laisvų karčemų, dalies vyskupo pajamų iš Zarasų karčemų (septynios iš 18 kapų grašių), teisę malti grūdų nemokamai vyskupo malūne, grūdų ir sėklų dešimtinių iš vyskupo dvaro, žuvų dešimtinę iš vyskupo ežerų, visų pirma iš Samavo ežero, teisę kirsti medieną vyskupo miškuose bažnyčios ir klebonijos statyboms. Klebonas malkas gavo iš savo miškų. Klebono dvaras valdė žemes prie Livonijos sienos, prie valdovo kelio Livonijon, kur ribojosi su Diunaburgo komtūro valdomis. Arčiau Zarasų klebono dvaras ribojosi su upe tekančia iš Apidėmio ežero Livonijos kelio link iki Griežtos ežero; kitą ribą pažymėjo miestelio daržai iki klebono karčemos ir atgal prie klebono daržininkų žemės, keturių vyskupo daržininkų sodybų iki kelio, kuriuo grūdai vežami į vyskupo malūną. Ribojosi taip pat su vaito Juškos sklypu, apeinančiu kalną, ant kurio stovėjo viešosios miesto kartuvės (*publicum civitatis patibulum*) link Kselio ežero ir paties klebono Baltojo ežero. Iš viso klebonui priklausė penki ežerai - Griežta, Zarasas, Apidemis, Baltas, Zarasaitis. Žvejybai Vyskupas Jonas klebonui Chvalczevskiui taip pat dovanojo klampų ežerą miestelio prieigose palei kelią vedantį Suviekan. Klebonas turėjo ir keletą miško bei pievų sklypų. Tiek duomenų gauname iš vyskupo Jono 1530 kovo 15 d. privilegijos, saugotos vyskupo Pauliaus Alšėniškio 1538 m. sausio 22 d. patvirtinimo rašte. Lietuvos istoriografijoje šis raštas klaidingai datuotas „apie 1536-uosius metus“.

Pagal nedatuotą XVI a. vidurio/ antrosios pusės Zarasų parapijos *computus*, kurio pagrindas – 1530 m. privilegija, pradžioje miestelyje būta vienos karčemos, paskui klebonas Chvalczevskis klebono sklype pastatė dar vieną karčemą ir kunigų namelį ten, kur anksčiau stovėjo klebonija

Zarasų dvasininkai, tiek altaristos, tiek klebonai, siekė sustiprinti savo žemėvaldą - 1544
05 31 Vilniaus vyskupas Paulius Alšėniškis suteikė Suražo ir Zarasų klebonui, Vilniaus

arkidiakonui [Juozapui Jasinskiui] žemės sklypą, Prylegloje (Przyheole?), besidriekiantį prie Balto ežero, klebonijos ir vyskupo dvaro. Šioje žemėje gyveno Zarasų bažnyčios pavaldiniai prie Meduliškių (*pod Meduliškami*) – ši valda paminėta Vilniaus vyskupo Jono iš Lietuvos kunigaikščių privilegijoje.

1544 m. kovo mėnesį 12 Zarasų miestelėnų mokėjo kasmetinį mokestį (činšą) klebonui būtent pinigais, o ne natūra – 9 po 20 grašių [Bartošas, Kampinovičius, Zavanišišas, Mikalojus Voskotis, Vagis Voitas, Molis], 3 po 12 grašių [Ivanas, Kozomyaka, Staniukas Lopiska], taip pat mokėdavo *kuniče* (kiaunių mokestį); vyskupo ir klebono dvarų faktorius Vasilijus Kropotka piniginių mokesčių nemokėjo, bet įvardytas kaip miestelėnas; miestelyje būta trijų-keturių žvakių gamintojų/prekeivių (*swiecznycki*), kurie kasmet per Joninės privalo mokėti po 10 grašių. Nėra duomenų apie kokiais kitais amatais užsiimdavo kiti miestelėnai. Kitoje vietoje paminėtas mūrininkas.

Penkiolika parapičių-bajorų Zarasų klebonui mokėjo dešimtinę, dažniausiai (12) iš Avilių valdų – Avilių dvaras 15 km į vakarus nuo Zarasų netoli Avilio ežero. Tarp šių bajorų – trys taip pat globojo Zarasų bažnyčios šv. Onos ir 10 000 riterių kankinių altariją, o ketvirtas Motiejus Buczkovičius – sūnus Mikalojaus, kuris liudijo 1530 m. parapijos privilegiją. 1544 m. paminėti Avilų bajorai Baltramiejus Pukienas ir Koščiuška figuruoja tarp 1533 m. Suvieko-Dusetų-Zarasų parapijų ribų nustatymo liudininkų – tiksliau paliudijo pats Baltramiejus Pukienas ir Jono Kosčiuškos ūkvedys Andreykanys. Avilio ežeras telkšo tarp Zarasų ir Suvieko parapijų. Pagal 1533 metų parapijų ribų nustatymo raštą iš ežero išteka upė Juodupė, kuria plaukiama ir keliaujama vandens- ir sauskeliu pusantros mylios (10,75 km) Zarasuosna. 1567 m. Avilių dvarą valdė Giedraičių giminės atstovas. Trys įvardinti Iziščių (Izitos) dvaro bajorai – Izito ežeras priklausė vyskupo dvarui – taip pat mokėjo dešimtinę Zarasų klebonams, jų tarpe - valdovo Žygimanto Augusto dvarionas Dawidekas, Skapienės giminė per santuoką (*affinis*). Kyla mintis, kad gal būt tokie bajorai – tarnybiniai, skirti pasienio gynybai. Vilniaus vyskupas turėjo bajorus su karine prievole – Molėtuose, Kukučiškėse, Peršojuje, Vydžiuose ir kitur. Žinoma, kad Zarasų klebonui tarnavo bent 2 *putnye* – žemesnio rango ginkluoti bajorai, aukštesni už laisvus valstiečius, žemesni už šlechtą. Bernardus Viczewicz (Bernat Vičiūnas, Bernat Vicegorz) per Mikalojines (gruodžio 6 d.) moka 2 kapas grašių, savo kaštais aptarnauja 3 *thlokas* (talkas), moka pono nustatytą sidabrinės mokestį. Andrusch Nowik (yra dar vienas Nowikas Kurčmuose) – turi teikti pagalbą/talką (*tloka*)

šešias dienas savais kaštais, moka nustatytą sidabrinę; moka 2 kapos grašių iš dviejų tuščių žemių, o už trečią aptarnauja geru arkliu (žirgu?), esant reikalui. Maišiagalos bajorai, įskaitant ir našlę Bartkienę, taip pat įvardyti 1528 m. kariuomenės surašyme. 1561 m. pasiruošiant karui su Livonija Zarasuose ir Suvieke dislokuota 200 raitelių įgula. Palyginimo dėlei Drūkšiuose – 200, Salake [Sokole] – 300, Breslaujoje – 500 raitelių. Vienas Avilių bajoras vadinasi Miczkush Mancus, „Neįgalusis“; nežinoma kodėl tokia pavardė/pravardė – karo veteranas?.

Zarasų valsčiaus vietovėje (*wolosz*, pagal 1544 m. pajamų apyskaitą) ‚Durksianuose‘ (Driškūnuose?) – 14 tarnybų, dažnai moka tarnybinis valstietis kartu su broliu, duoklė – po statinę kviečių ir avižų; kartais pūdas medaus. Tie, kurie moka tik pūdą medaus, kartais papildomai moka ir piniginę duoklę (3 grašiai). Iš viso įvardinta per 25 vyrai (panašiai kaip ir Kurčmiuose). Jų tarpe vienas *murator* (mūrininkas). Derliaus metu kiekvienas bažnyčios pavaldinys turi pasiimti nuo klebonijos laukų po kapą arba *solanką* (60 nekultų kviečių pėdų stirtą), už kurią žiemos sėjimo metu turėjo atnešti po statinę kviečių sėti pono lauke. Tuo tarpu visi Drukšianų‘ gyventojai, kurie moka dziaklą kviečiais ar avižomis moka pusę dziaklos, o kita pusė – linų dešimtaine. Rudenį kiekvienas duoklininkas teikia po vežimą šieno, tarnaudami kasdien su arkliais, jaučiais, *thloki* (talkomis) ir taip toliau.

Klebono ūkvedys, *factor*, Vasilius Kropotka, turi dvarelį Piricą vyskupo Zarasų dvare, prie vyskupo Piricos (Apiritys) ežero. Laiko karčemą savo name, klebono dvaro teritorijoje, bet su klebonu susitarus kapčiznos nemoka. Taip pat turi dvi tuščias žemes, už kurias moka mokesčius vyskupo išdui – už Gudeliškę pusę kapos grašių (mokėtina lapkričio 11 d. per Martynines); Voyskočišką – 1 kapą grašių. 1549 01 04 vyskupas Alšėniškis klebonui Jasinskiui perdavė tūlą Kropotką su jo žemėmis ir karčema Zarasų miestelyje su visais vyskupui mokėtinomis duoklėmis – 3 kapos grašių - iki gyvos galvos arba tol, kol laiko Zarasų klebono beneficiją. Tai tarsi asmeninis priedas prie klebonijos pajamų, ne sudėtinė beneficijos dalis

Klebonas turi 3 pievas – Lapiškes, Kurčmių pievą, Jodziskius, kurie kasmet duoda 8, kartais 9 kupetas šieno, kiekviena kupeta po 40 vežimų šieno; turi miškus, kur renkama mediena kūrenimui, o ne statyboms. Statybos medieną gauna iš vyskupo miško.

[6] Žolinė (rugpjūčio 15) – pagrindinė parapijos šventė, Šventos Mergelės Marijos rudens šventė, „kurią vadiname *Zielu[n]ja* ir švenčiame pačioje bažnyčioje“ (citata); tuomet klebonas

priima visas aukas. Klebonas taip pat gaudavo duoklę ir/ar mokesčius birželio 24, rugsėjo 27, lapkričio 11, gruodžio 6, gruodžio 25.

Kasmet rudenį klebonas gavo 11 pūdų (pūdas – 16,38 kg) medaus iš Driškūnų (Drukšanų) ir Zarasų. Taip pat gavo 9 pūdus medaus iš vyskupo Labanoro dvaro, 8 pūdus iš Tauragnių dvaro, kartais daugiau. 1530 m. Jonas iš Lietuvos kunigaikščių klebonams teikė 10 *pelves* (dubėnų) medaus iš Tauragnų, 6 iš Labanorų. Zarasų valdos gan tvirtai susietos su kitais vyskupo dvarais, su kitų vietų bajorais. Šios apylinkės aktyviai kolonizuojamos tiek LDK, tiek Livonijos žemvaldžių.

1530 m., regis, klebonui (Jurgiui Chvalčevskiui) trūko baudžiauninkų. Todėlei vyskupas Jonas jam dovanojo tris nelaisvas šeimas – Bernat, Motielis, Michno. Šitie baudžiauninkai prieš tai gyveno vyskupo Kukutiškių dvare. 1544 m. Jasinskis teturėjo Michno su žmona ir jų dukrą Mariną; Bernardo sūnų Petriuką, jo dukteris Mariną, Oną ir jaunuolį Mikalojų. Apie Motielio šeimos likimą neturime jokių žinių.

Pasienio gyvenimo bruožai

XVI a. Zarasų valsčiaus gyvenimas toli gražu nei nuobodus, nei ramus. Daug pastangų įdėta krašto kolonizavimui ir gynybai. Pagal 1542 m. valstybių sienų nustatymo protokolą, Lietuvos bajorai skundėsi, kad livoniečiai išvarė arba nužudė vietinius gyventojus, į jų vietą sodindami savo žmones, kartais taip pat lietuvius (*litva*). Lietuvių ponų pavaldiniai kartais patys pabėgdavo per sieną. 1542 m. vienas bajoras, Albertas Chžanovičius (Chrščonovič), Maišiagalos bajoras (iš Smalvų?) Diunaburgo komturui Vilhelmui fon Fiurstenburgui apskundė vokiečių Kasparą Brydaugavičių dėl to, kad Kasparas padėjo Alberto tijūnėliui Staniui Trepikui išvengti teismo: 1538 m. Trepikas paėmė Alberto *statok dolgovy* (pareigybinį turtą) ir viską ką turėjo namuose ir pabėgo Livonijon kartu su žmona ir vaikais. Albertas Trepiko šeimą pagavo Zarasuose, kur Kasparas juos paėmė savo globon, teigdamas, kad po dviejų savaitių Stanį atveš teisman. Kasparas savo žodžio nesilaikė, o Alberto nuostolis esą buvęs 100 kapų grašių. Tais pačiais 1538 metais dar vienas Alberto pavaldinys, Albertėlis pabėgo per sieną ir apsigyveno Kasparo valdose su šeima. 1542 m. Albertėlio brolis Motielis panašiai „emigravo“. Kasparas nė vieno negražino namo. Nestebėtina, kad Zarasuose ant kalno stovėjo viešosios kartuvės. Tiesa, pabėgėlių ir jų teismo problema ne naujiena; ji žinoma istorijos šaltiniuose nuo Gedimino laikų – 1338 m. Lietuvos-

Livonijos sutartis numatė, kad pabėgę valstiečiai/baudžiauninkai būtų teisiami savo tėvynės teisėju.

Išvados [7]

1. Nors būtų galima susieti zarasiečius su 1473 m. LDK-Vokiečių ordino derybomis dėl sienos su Livonija ženklavimo, Zarasai paminėti pirmą kartą rašytiniame šaltinyje – 1516 09 28 Maišiagalos šv. Trejybės altarijos suteiktyje.
2. Zarasų parapija užima didelę teritoriją prie LDK sienos su Livonija. Jos klebonas gerai aprūpintas turtais; jau XVI a. pirmojoje pusėje pati bažnyčia gerai aprūpinta liturginiais reikmenimis. Tarp knygų ne vien tik liturginė, bet ir pagalbinių literatūra pamokslams ruošti. Nors parapija labai turtunga, tačiau jiniai ne iš aštuonių turtingiausių Vilniaus vyskupijos beneficijų. Kasmetinė parapijos nuomos vertė 50-60 kapų grašių. Parapijų tinklas – Salako, Dusetų-Zarasų-Suvieko.
3. Parapija mažiau išsivysčiusi negu Salako parapija su brolija, kuri laiko altariją, turi namą. Vis dėlto Zarasai turėjo gerai aprūpintą altariją ir zakristiją.
4. Zarasai per dideli, per arti Livonijos Liuterio pavojui, kad galima būtų juos palikti be ganytojo. Zarasų klebonais paskirti Vilniaus vyskupo numylėtiniai – teisiškai išprusę dvaro tarnai, būsiami kanauninkai. Nors kartais klebonas pasirodydavo Zarasuose (Chvalčevskis 1522), čia jo lėšomis išlaikytas pilnas komplektas pavduotojų (vikarai, komendatorius, ministras). Pastarieji liudijo klebono raštus kitose vietose (pvz., Paberžėje)
5. Zarasuose dominavo vyskupo ir klebono valdos; aplink juos - miesto bajorkiemis ir kiti stambūs kaimai-dvarai (Aviliai, Iziščiai, Kurčmiai, Driškūniai). Miestas susikūrė palei svarbius prekybos, karinius kelius – į Salaką, Drūkšius, Livoniją, Suvieką. Kol kas dar mažas skaičius archeologinių radinių tai patvirtina. Miestelis netankiai apgyvendintas aplink bažnyčią, klebono ir jo ūkvedžio karčiamas, vaito namą. Tvarką palaikė vaitas, vyskupo ir klebono ūkvedžiai; mieste ant kalno prie ežero už klebono valdų ribų stovėjo kartuvės. Miestelėnai (*oppidani*) mokėjo činšą pinigais, ne natūra. Vieninteliai šaltinyje paminėti amatininkai - žvakių gamintojai-pardavėjai, mūrininkas. Vyskupui priklausė malūnas. Būta keleto karčemų. Miestelėnai tikriausiai gyveno iš vyskupo, klebono dvarų (vėliau palivarkų) produktų eksploatacijos, karių bei keliautojų aptarnavimo. Miestelis turgaus privilegijos neturėjo.

6. Zarasuose ir jų apylinkėse gyveno bajorai (žemvaldžiai, kariai), miestelėnai, valstiečiai, keletas nelaisvųjų šeimų. Pagal vardus, pavardes galima spėti, kad didelė dauguma gyventojų, kilusių iš įvairių luomų – baltų kilmės. Pasitaiko pora slaviškų vardų, pavyzdžiui Ivanas, ar net totoriškai skambantis ,Martinus Tatarakalmyš‘. Kai kurios bajorų šeimos buvo susijusios su Radvilomis-Astikaičiais, turėjo valdas Maišiagaloje, Paberžėje, Pabaiske, Eišiskėse.